

A dividuum narratívája. A nem-természetes¹ elmék nem-természetes olvasatának lehetőségéről

Lamár Erzsébet

Egyetemi és doktori tanulmányait Szegeden végezte, jelenleg *alma matere* Filozófia Tanszékén oktat egyetemi tanársegédként, emellett irodalomtudományi disszertációján dolgozik a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolában. Érdeklődése középpontjában a szubjektivitás problémája áll, elsősorban a fantázia és az identitás kérdéseivel összefüggésben; kutatása interdiszciplináris jellegű, elméleti kereteit az elmefilozófia és a fenomenológia mellett a kortárs narratológia és a kognitív tudományok adják.

„...borzasztó, hogy az ember egyedül van borzasztó, hogy van tudata csak ezért van egyedül vagy csak azt hiszi, hogy egyedül van...”
(JÓZSEF 1995: 23)

A *Szabad-ötletek jegyzékének* „hivatalos” megjelentetését szakmai körökben többen elle-
nezték, veszélyben érezvén nem pusztán a József Attila-kultuszt, de az akkori magyar irodalmi
élet nyugalalmát is. A 1995-ös megjelenés azonban, a szöveg tagadhatatlan trágársága, obsz-
cenitása, az értelmezés nehézségei ellenére sem rázta meg különösebben sem a laikus, sem a
szakértő közönséget. A költő pszichés betegsége mindenki számára ismert tény volt, magával
a szöveggel (vagy legalábbis annak részleteivel) meglehetősen sokan találkoztak már kalóz-
másolatokban, és azt se felejtjük el, hogy a keletkezés és megjelenés között eltelt hatvan évben
jócskán megugrott a társadalom ingerküszöbe. Azonban a botrány elmaradása nem teszi kevés-
bé problematikusá a *Szabad-ötleteket*. Természetesen számos értelmezési kísérlet született,
de mivel a szöveg műfajára, vagyis pontosabban céljára vonatkozó kérdés máig eldöntetlen,
ezek egyike sem tekinthető kanonikus olvasatnak. Az is kérdés, vajon tekinthetjük-e egyáltalán
„műnek” a *Szabad-ötleteket*, azaz, hogy művészi céllal (tudatosan alkalmazott esztétikai elvek
alapján, közlési szándékkal) született-e, avagy inkább terápiás dokumentumnak tekintendő.
A különböző, a fenti pólusok által közrefogott interpretációs mezőből meglátásom szerint ki-
emelkedik Varga Zoltán 2005-ös tanulmánya (VARGA 2005), aki azon az állásponton van,
hogy mind a műfaji és intertextuális besorolási kísérletek, mind a pszichoanalitikus naplóként
történi olvasás elvétik a szöveg lényegi „arcnélküliségét”. A posztmodern értelmezésekkel
szemben az a kifogás merül fel, hogy azok, a logikai inkohereenciára hivatkozva *megtagadják* a
szövegtől az értelmet, egészen pontosan annak töredezettségét, szétszóródását állapítják meg.
A pszichoanalitikus olvasat ugyanakkor kvázi segédanyaggá degradálja a szöveget, ezáltal
azon *kívülre* helyezi a racionalitást. Varga ezzel szemben úgy véli, hogy a szöveg a maga
sajátos módján igenis értelemezés, melyet az össze nem illők összeérése konstruál, és amely
töredezettségében képez egységet. Az én beszélni próbál valakihez, a Másikhoz (legyen az
akár önmaga Másika), hogy a vele való szembekerülésben végre önmagára ismerjen; vágyik a
Másikra, a vele való azonosulásra, azonban szinte bizonyos a vállalkozás kudarcában, hiszen
a sikerhez épp önmaga feladására lenne szükség. Ezért keressük hiába a *Szabad-ötletek*ben a
költő arcát: ehelyett „talán csak valamiféle kísértő kacaj hallatszik ki belőle” (VARGA 2005:
62). Olyan szöveg ez, amelyben valójában a nyelv beszél, nem pedig az én.

Varga értelmezése azért különösen értékes, mert rávilágít egy, az irodalomtudományban
sokszor evidenciaként kezelt fogalom, nevezetesen az „én”, a szubjektivitás *mibenlétének*
problémájára. Vajon feltételezhetünk-e az én (személyenként változó mértékű) töredezettsé-
ge mögött, vagy inkább azon túl valamilyen működést, amely mégis egésszé szervezi mind
a szöveget, mind pedig magát a beszélőt? Vagy épp ellenkezőleg: ha nincs eredeti, lényegi
egység, akkor nem beszélhetünk énről sem? A szubjektivitás természetére és működés-
módjára vonatkozó kérdések azonban elválaszthatatlanok a „valóság” mint olyan *mibenlétének*
problémájától; mindezek a kérdések jellemzően kívül maradtak a klasszikus irodalomtudo-
mányi vizsgálódás körén, a '90-es évek kognitív fordulata óta azonban egyre nagyobb ér-
deklődésre tartanak számot. A kétezres évek második felében kialakuló ún. „nem-természe-
tes” narratológia központi témái a szubjektivitás és a valóság, vagy másképpen: a fikció és a
valóság viszonyának problémája köré összpontosulnak; érdeklődésének homlokterében pedig
épp azon elbeszélések (és az ezekhez kapcsolódó szerzői, illetve befogadói technikák) állnak,
melyek a mindennapi tapasztalatunkkal inkompatibilis világokat/elméket jelenítenek meg. A
kérdés tehát, melynek megválaszolásához itt mindössze támpontokat szeretnék keresni, a kö-
vetkező: lehetséges-e, és amennyiben igen, hogyan értelmezhető, a dividuum narratívája?

James W. Pennebaker és munkatársai egy szövegelemző program segítségével vizsgálták,
milyen klinikai hatása van a traumatikus élmények szavakba öntésének. A kísérletben részt
vevőket arra kérték, írjanak egy megrázó személyes élményről, 3–5 egymást követő napon
keresztül, míg a kontrollcsoport tagjainak semleges témákról kellett írniuk. A szóhasználatot
mérő program segítségével megállapították, hogy a zömében negatív kifejezéseket használó
alanyok egészségi állapota javult, míg a pozitív kifejezéseket használóké stagnált. A kísérlet

kezdetekor a javuló és a stagnáló csoport tagjai megközelítőleg azonos mértékben használtak belátást, kauzális relációkat, önreflexiót kifejező kognitív terminusokat, de azt is megfigyelték, hogy az ilyen kifejezések a javulás során egyre többször fordultak elő. A javuló csoport szövegeiben egyre kevesebb lett az ún. „egyedi szó” (ti. a ténylegesen különböző szavak számának és az összes szó számának hányadosa), vagyis egyre koherensebben, egyre tematikusabban fogalmaztak. Szintén megállapítható, hogy a javulók között folyamatosan nőtt az elfogadás mértéke. Pennebaker beszámoló egy másik kísérletről is, melyben munkatársaival a szóhasználat és az autonóm idegrendszeri aktivitás közti kapcsolatot mérték, és a bőr elektromos vezetőképességének változásait monitorozva arra a következtetésre jutottak, hogy a traumatikus élmények felidézésének hatására a bőr vezetőképessége, amely a viselkedéses gátláshoz kapcsolódó autonóm idegrendszeri aktivitást jelzi, egyértelműen nő. Vagyis a trauma felidézése és szavakba öntése, melynek során értelemszerűen főként negatív tartalmú kifejezéseket használtak az alanyok, ún. rövid távú *arousalt* (éberség, gerjesztett állapot) váltott ki; ezzel szemben a pozitív érzelmek narrációja az ellenkező hatással járt, és nyugalmi állapotot idézett elő. Ha a két kísérlet eredményét egymásra vetítjük, azt láthatjuk, hogy a trauma verbalizációja a kísérleti személyek fizikai és mentális állapotában egyaránt kimutatható javulást eredményezett. Pennebaker konklúziója, hogy a katarzis és a belátás egyaránt fontos szerepet játszik a terápiás folyamatban, ugyanakkor hozzáteszi: a hatékonyság szempontjából fontos, hogy a páciens ne korábbi, kész beszámolóival dolgozzon, hanem az ülések során dolgozza ki a narratívát (PENNEBAKER 2001).

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a 20. század humán- és társadalomtudományi diskurzusa lényegében (explicit és implicit értelemben) a narratív identitás problémája körül összpontosult; a szubjektivitás modernitásbeli mennybe menesztésétől – ennek logikus ellenmozgásaként – a „szerző” halálának posztmodern bejelentéséig. A narratív identitás klasszikus koncepciói különbözőségük ellenére osztoznak a fenomenológiai alapbeállítottságon, melynek értelmében az öntudat és a tapasztalat struktúrájának vizsgálata egymást feltételezik. A narratív identitás elméletével szemben erős ellenérv lehet azonban, hogy egyrészt alapvetőnek tekinti a szubjektív tapasztalat (amilyen például a denevérségé) meglétét, másrészt azonban, az öntudat és reflexió (ti. narráció) lényegi összetartozását előfeltételezve, nem tud számot adni annak mibenlétéről. A probléma részletes kifejtése, úgy vélem, e helyt nem feltétlenül szükséges; az általam plauzibilisnek tartott álláspont rövid felvázolását azonban módszertani szempontból indokoltnak érzem.

Shaun Gallagher és Dan Zahavi *A fenomenológiai elme* című közös munkájukban (GALLAGHER és ZAHAVI 2008) az emberi tudat működésének vizsgálata kapcsán az analitikus és a fenomenológiai, vagy némi leegyszerűsítéssel a naturalista és antinaturalista² megközelítésmód szintézisét javasolja. Ahogyan a tudatosság kísérleti megközelítéséhez szükséges a tudatos állapotok leírásának az introspekciót elkerülő, mégis tudományosan megbízható módja, úgy a fenomenológiai leírások érvényességének igazolása is igényel bizonyos fokú objektivizációt, érvelnek a szerzők. Az első és a harmadik személyű nézőpont elválasztását tévedésnek tartják, arra hivatkozva, hogy tisztán harmadik személyű perspektíva nem létezik, hiszen „egy ilyen perspektíva is valahonnan néz. [...] legalább két első személyű perspektíva összeütközéséből emelkedik ki; azaz *feltételezi az interszubjektivitást*.” (GALLAGHER és ZAHAVI 2008: 39, kiemelés tőlem – L. E.) A fenomenológiai megközelítésben a tudat lényegileg intencionális (azaz mindig valaminek a tudata), azonban fontos kiemelni, hogy az általában vett tapasztalat lehetőségfeltétele a tapasztaló szubjektum megléte; vagyis a tapasztalat egyúttal mindig valakinek a sajátos tapasztalata. A tapasztalat tehát már a reflexió előtt, lényegileg első személyű; a reflexióban épp ezen első személyű adódás tudatosítása történik, mégpedig önszokrosítás révén. A megélt tapasztalat tehát eredendően szubjektív, míg a reflektált/tudatos/elbeszélt tapasztalat már objektumként adódik a tapasztaló tudat számára, még akkor is, ha ez az objektum maga a tapasztaló tudat. De vajon a reflexió hozzáférhetővé teszi, vagy éppen eltorzítja a prereflektív tapasztalatot? Egyrészt, ha az öntudat nem lenne eleve temporálisan és differenciáltnan megformált (azaz lényegileg nem önazonos), nem adódhatna a reflexió tárgyaként. Másrészt a tapasztalatnak mindig marad egy, a reflexió számára hozzáférhetetlen fehér foltja – ez lenne az úgynevezett „én”? Úgy tűnik továbbá, hogy a szubjektív és interszubjektív tudatosság kölcsönösen meghatározzák egymást.

Feltételeznünk kell tehát az egymás mentális folyamataihoz való hozzáférés valamilyen lehetőségét. A fenomenológiai szubjektum, mint láttuk, sosem elszigetelt, hanem már mindig is világa van, melyben élő és élettelen létezőkkel kerül kapcsolatba; a mód pedig, ahogyan önmagát és világát észleli, eredendően testi. Így az interszubjektivitás nem elszigetelt, absztrakt elmék kapcsolata, hanem megtestesült, cselekvő tudatoké. A tudatos cselekvést lehetővé tevő ágencia érzése az öntudat egységének fenntartásáért felel, hiszen ha az őt konstruáló három lényegi mozzanat (ágencia mint intencionalitás elsőfokú tapasztalata; ágencia mint testi aktivitás elsőfokú tapasztalata; ágencia mint másodfokú, reflektív tulajdonítás) közül valamelyik hiányzik vagy nem integrálódik megfelelő módon, az ágencia érzése, vagyis az öntudat egysége széttöredezik. Mivel pedig önmagamat tudatos cselekvőként tapasztalom, ezért a cselekvés tapasztalata mint olyan tudatos a számomra, tehát minden esetben feltételezem a cselekvő ágens meglétét, aki hozzám hasonlóan tudatos. Azonban a másik tudatához nem rendelkezem első személyű hozzáféréssel – épp ez a hiány a másság tapasztalatának konstitutív eleme. A mentalizáló elméletekkel szemben, melyek a különböző elmék analóg modelljéből indulnak ki, a fenomenológia a világban-lét közösségét tekinti alapvetőnek; ezzel azonban nem azt állítja, hogy a világ mindannyiunk számára ugyanúgy adódna, mindössze azt, hogy együtt vagyunk

a világban, méghozzá a benne-lét módján. Ha pedig a világban-való-lét már mindig társas lét, akkor már mindig is kommunikációs helyzetben vagyunk pusztán a benne-lét tapasztalata révén. A narratív kompetencia kialakulása magasabb szintű, reflexív mentális folyamat, mely a szubjektív és interszjektív szinteken párhuzamosan, dinamikus oda-visszacsatolásokon keresztül fejlődik; a közös narratívák tehát mind az egyedi cselekvés kontextualizálásában, mind az önmegértésben meghatározó szerepet játszanak. A személyes narratívák értelmezése azonban jóval bonyolultabb folyamat, hiszen ezekben tárul fel és konstituálódik a közös világunknak az adott személy számára való speciális valamilyensége, vagy másképpen, az a bizonyos „milyen-lehet-ség” [*what it's likeness*] – itt rejtőzik az „én”. Vagy, Heidegger szavaival, éppen, hogy nem rejtőzik, hanem a kimondásban előlép eredeti elrejtettségéből, hiszen „költőien lakozik az ember...” (HEIDEGGER 1994).

Azonban ki is ez az „én”, aki az elbeszélésben feltárja magát? Paradox módon, az elemi fenomenális tapasztalatban nem lehetek önmagam tudatában; a reflexiónak azonban nem a tárgya, hanem tárgya vagyok. Ez azonban, érvel Gallagher és Zahavi, nem jelenti az önmagaság mint olyan lehetetlenségét, mindössze a lényegi önazonosságként definiált identitás létezését cáfolja. Saját magam számára már mindig is önmagamként adódom, míg a többi ember számára személyként, azaz egy tőlük különböző önmagaként. A narratív identitás lehetősége tehát valóban előfeltételezi a prereflektív öntudat meglétét, azonban ez fordítva nem igaz (GALLAGHER és ZAHAVI 2008). Normális esetben önmegértésünk összeszövődik egy ön-elbeszéléssel, amelynek fényében megértjük, de a fent meghatározott minimális értelemben akkor is léteznek az öntapasztalás, amikor az ön-elbeszélések szövésének képessége még nem fejlődött ki, vagy sérült, vagy valamilyen idegrendszeri megbetegedés vagy pszichiátriai rendellenesség folytán elveszett (GALLAGHER és ZAHAVI 2008: 206).

Azokban a patológiás esetekben tehát, amelyek az identitástudat felbomlásával járnak, az én-narratíva bomlik meg, mégpedig azért, mert a reflektáló tudat számára nem adódik egységként az önmaga, mint ezen tapasztalat tárgya. Ennek több oka is lehet, témám szempontjából azonban elsősorban azok a pszichés rendellenességek az érdekesek, melyeket személyiségzavarokként ismerünk; ezeken belül pedig azok, amelyek nem járnak, úgymond, „idegen tudat” behatolásával a beteg elméjébe. Ezeket az eseteket, az új, idegen identitások rögzítetlensége okán, hagyományosan kevésbé tekintik súlyosnak; más szempontból azonban épp ezért igazán érdekesek. A kérdés tehát az, lehetséges-e, és ha igen, milyen formában, a széttöredezett, diszkontinuus, tudatok narrációja. Hogyan narratíválható a *dividuum*?

A címben szereplő ‚természetes’ kifejezés a jelentés két szintjén is meghatározó jelentőséggel bír a kognitív narratológiai kutatás számára. Egyrészt az olvasás természetes, azaz biológiai folyamatát jelenti, melynek során az emberi elme inger-válasz modellben generál jelentést (ebben az értelemben jelent kiindulópontot a kognitív megközelítések számára); a másodikban pedig a *narratíva* azon paramétereire utal, melyek lehetővé teszik a fenti értelemben véve „természetes” olvasást. Monika Fludernik tapasztalati modelljében a „természetes” jelző mindenkéltől a narratívák konstrukciójának és rekonstrukciójának kognitív mechanizmusaira reflektál; eszerint a „természetes” tapasztalat mindig elbeszélhető (általánosabban: kommunikálható), és megfordítva: természetességének mértéke elbeszélhetőségének függvénye. Abban az esetben, ha nem természetes, azaz valamilyen értelemben ellentmondásos, szélsőséges narratívákkal találkozunk, lehetőségünk van azok narratívizálására, azaz természetessé tételére. Az olvasás mint narratívizáció/naturalizáció Fluderniknél dinamikus átvitel, melynek során általános (ti. kognitív és narratív), illetve kontextuális sémákat alkalmazunk a számunkra idegen narratíva újrendezésére (FLUDERNIK 1996).

A természetes narratológia tehát azon kettős előfeltevésekből indul ki, mely szerint 1. képesek vagyunk megérteni mások cselekedeteit és szándékait, mivel 2. rendelkezünk a „tudat elméletével” [*Theory of Mind*]. Utóbbi azt jelenti, hogy saját öntudatunk egységét alapul véve feltételezzük, hogy mások is rendelkeznek hasonlóan egységes és koherens tudattal, mely ily módon cselekvések és szándékok ágense lehet.³ A kétezres évek második felében kibontakozó nem-természetes narratológia részben folytatja, részben pedig cáfolja a fenti gondolatmenetet. Bár, ahogyan látni fogjuk, a paradigma távolról sem egységes, művelői osztoznak két, lényegi előfeltevésen, nevezetesen: 1. a fiktív és a valóságos elmék (és világok) konstrukciója eltérő lehet (ALBER 2009; ALBER–IVERSEN–NIELSEN–RICHARDSON 2010; IVERSEN 2011, 2013; MÁKELÁ 2006; NIELSEN 2011, 2013), 2. a fiktív és a reális kommunikációs helyzetek különböznek. A nem-természetes narratológia nem-természetes narratívákat vizsgál, melyek a fenti értelemben megkérdőjelezzik a narratíva hagyományos, kommunikációs-mimetikus modelljének érvényességét. De melyek a nem-természetes narratíva paraméterei?

A természetes és a nem-természetes narratológia közti egyfajta átmenetet jelent Jan Alber jellegzetesen kognitivisták megközelítése, melyben az olvasás, befogadás mozzanata a meghatározó, így számára a nem-természetes fizikai és/vagy logikai lehetetlenséget jelent. Fludernikhez hasonlóan Alber is a narratívizáció folyamatának működését vizsgálja. Fenntartja, hogy a narratíva mindig kommunikatív aktus, azonban Pavel „maximális eltérés” elvére (PAVEL 1986: 93) hivatkozva a nem-természetes narratívák létjogosultága mellett érvel: mivel végső soron mégis a sikeres kommunikáció a cél, törekedjünk a nem-természetes történetvilágok naturalizációjára, ugyanakkor lássuk be, ha mimetikus elvárásaink érvényüket veszítik. Az utóbbi esetekre Alber a „zen” olvasás stratégiáját javasolja (ALBER 2009). Richardson, Niel-

sen, Iversen és Mäkelä elméleteinek közös vonása, hogy Albernél jóval nagyobb hangsúlyt fektetnek a nem-természetes referenciális, antimimetikus jellegére, és ennek megfelelően a nem-természetes narratívák esetében, Nielsen kifejezésével élve, a „nem-naturalizáló” (NIELSEN 2013) olvasat mellett teszik le voksukat. Richardson a fikcionalitás tágabb definícióját javasolja, amely figyelembe veszi a narratíva világteremtő és -romboló erejét. Azokban az esetekben, amikor a narrátor identitása nem egyértelmű, denarrációról beszélünk, melynek szélsőséges formája ontológiaiilag instabil narratívát eredményez. A keretek destabilizációja azonban nem pusztán a világok közti határokat mossa el, hanem egyszersmind az én egységét is felszámolja (RICHARDSON 2018).

Nielsen, akárcsak Richardson, a nem-természetes elbeszélismódokat, és az általuk implicált olvasási stratégiákat vizsgálja. Richardson és Nielsen megközelítésmódja alapvetően párhuzamba állítható, azonban míg előbbi a narratori és a szereplői perspektívák sokféleségét tematizálja, addig az utóbbi koncepció épp a narratori funkció jelentőségét vonja kétségbe. Nielsen Genette fokalizációelméletét gondolja tovább, kiemelve a hang és a mód megkülönböztetésének jelentőségét a valódi szerző és a valódi olvasó viszonyának szempontjából. A beszélő és a perspektíva megkülönböztetése tesz lehetővé magát a (nézőpontok korlátozásaként értett) fokalizációt, lehetőséget adva a szerzőnek, hogy hang és mód szokatlan kombinációival nem-természetes tudatokat is ábrázoljon.⁴ Ha tehát az elbeszélő ágens nem a narrátor, hanem maga a szerző, elsőként abban a kérdésben kell döntenünk, hogy az adott szöveget fikcióként olvassuk, vagy nem. Előbbi esetben ugyanis a fikciós leírásokat szó szerinti leírásoknak tekinthetjük, ugyanis azok a nem a valóság, hanem textuális univerzum tényleges állapotáról referálnak. A nem-természetes narratológia „nem korlátozza a narratív lehetőségeket csupán azokra, amelyek egy valóságos elbeszélésben [...] lehetségesek vagy plauzibilisek” (NIELSEN 2018: 172). Az értelmezés során nem alkalmazhatunk azonos módszereket a reális és a fiktív tudatok esetében, hiszen míg a szerző az aktuális világ része, addig az általa teremtett karakterek a fikció világának elemei. Nielsen számára tehát a *nem-természetes olvasás első sorban a fikció fikcióként történő értelmezése melletti elköteleződést* jelent, ezzel azonban nem állítja, hogy minden fikciós narratíva egyben nem-természetes is lenne, épp ellenkezőleg; mindössze arra hívja fel a figyelmet, hogy a fikcióbeli leírások nem szükségképp reprezentatív jellegűek (NIELSEN 2018).

Témám szempontjából szintén roppant hasznosan Nielsennek az első személyű fikciókkal kapcsolatos meglátásai. Käte Hamburger sokat vitatott téziséből indul ki, mely szerint az első személyű narratívák inkább tekinthetők önéletrajzi elbeszéléseknek, mintsem epikus narratíváknak, amennyiben utóbbiaknak nincs elbeszélő alanya, mivel a fikció szerzője nem személyekről és dolgokról beszél, hanem ő maga teremti meg azokat – az első személyű fikció tehát voltaképpen nem is fikció.⁵ Nielsen érvelése szerint az első és a harmadik személyű elbeszélői *pozíció* önmagában véve egyaránt „személytelen”, azaz valamiféle üres helynek tekinthető, amennyiben a narrátort mint olyant minden esetben a szerző alkotja meg; így tehát előbbi mindössze annyiban különbözik a textuális univerzum többi elemétől, hogy az „én” névmás utal rá. „Téves értelmezésekhez vezetne, ha az első személyű narrátorokat megbízhatatlansággal, örülettel (azaz skizofréniával) vagy tévedéssel vádolnánk, valahányszor meghaladják a természetes történetmondás kereteit.” (NIELSEN 2011: 76–77.) A narratíva Nielsen definíciója szerint a hasadás tapasztalata⁶, egész pontosan a „(talán természeténél fogva) narratív tapasztalat a tapasztaló elméjében végbemenő hasadásának mentális reprezentációja” (NIELSEN 2011: 83). Nielsen felhívja a figyelmet a természetes fluderniki fogalma, illetve a konvencionális közti különbségre; hiszen, bár egyes narratívák idővel konvencionálizálódhatnak, ez nem feltétlenül jelent naturalizációt. Ennek alapján négy kategóriába sorolja a különböző narratívákat (NIELSEN 2011: 85):

	Konvencionális	Nem konvencionális
Természetes	Orális történetmondás. Párbeszédbebeli narráció. Egyes önéletrajzok.	Hozzávetőleg ötpercnyi gondolat valóban mimetikus, osztályozatlan, nem homogenizált reprezentációi. Rendezetlen, megszakítatlan, a kezdet és befejezés jelzése nélkül stb.
Nem-természetes	Egyes irodalmi narratívák. Egyes hagyományos realista művek (mindentudó narráció, homogenizált gondolkodás, beszédábrázolás stb.).	Experimentális fikció. Posztmodern narratívák. Nem-fikcionális traumánarratívák?

A természetes és konvencionális *minőségi* megkülönböztetése mellett azonban fontos azt is leszögeznünk, hogy a konvencionálizáció bizonyos értelemben mégis a naturalizáció „előszo-bájának” tekinthető. A kifejezés teljes értelmében vett nem-természetes narratíváknak csak azok

tekinthetők, melyek nem-természetesek és nem-konvencionálisak (lásd a fenti táblázat jobb alsó celláját). Ezek „jelentősen befolyásolják azt a módot, ahogyan történetvilágokról, tapasztalati-ságról, történet és diskurzus viszonyáról, olyan reprezentációkról és narratívákról gondolkodunk, melyek ellenállnak a természetes, orális kommunikáció nyelvészeti felfogásán alapuló leírásoknak” (NIELSEN 2011: 87); létjogosultságuk elismerése így nem pusztán a narratológiai kutatás előtt nyithat új lehetőségeket, hanem (többek között) a nyelvészet, a kognitív tudományok, az elmefilozófia vagy a szociológia számára is gyümölcsöző lehet (NIELSEN 2011).

A posztklasszikus narratológia lényegi interdiszciplinaritását hangsúlyozza mások mellett Alan Palmer is, aki a fiktív elmék természetének tanulmányozása kapcsán jutott arra a következtetésre, hogy a klasszikus narratológia beszédelméleti alapállása hibás, amennyiben előfeltételezi, hogy a (fiktív) beszéd kategóriái problémamentesen alkalmazhatók a (fiktív) gondolkodásra is (PALMER 2002, 2004). Az elmét a tudattal azonosítva valamiféle belső fenoménként értelmezi, nem véve tudomást a gondolat (és a befoglaló elme) komplexitásáról és szituált-ságáról. A szociális elmék narratológiai vizsgálatának ezért számolnia kell a tulajdonítás [*attribution*] folyamatával, melynek során mentális állapotokkal ruházzuk fel a fiktív/valós idegen elméket; mely utóbbiakat intermentális, interszubjektív, „társadalmilag felosztott, elhelyezett vagy kiterjesztett kogníció” jellemez.⁷

Palmerre és a „cselekvő társas elmék” koncepciójára hivatkozik Maria Mäkelä, amikor a szabad függő beszéd alakzatát vizsgálva felhívja a figyelmet a „közvetlen hozzáférés téveszméjére” – tudniillik arra a klasszikus beszédelméleti előfeltevésre, miszerint direkt módon tudjuk rekonstruálni egymás mentális folyamatait pusztán azért, mert mi, emberek, mindnyájan rendelkezünk tudattal, általa pedig a fogalmi gondolkodás képességével. Mivel azonban ez az átvitel mindig nyelvi, így szükségképp aktív és szituált. Fludernikkel együtt Mäkelä is úgy véli, hogy épp a közvetlen hozzáférés hiányából következően kell belátnunk, hogy mások gondolatait illetően mindig csak találgathatunk, hogy sémáink körvonala sosem illeszkedik pontosan egy idegen szubjektum adott tapasztalatának ezen idegen szubjektum elméjében keletkező mentális reprezentációjáéval. Röviden: nem tudhatom, milyen neked lenni, hogy vajon te is ugyanúgy érted-e ezeket a szavakat, ahogyan én, vagy hogy ugyanolyan keserűnek érzed-e a kávét, amit ugyanabból a kannából töltöttem mindkettőnknek. A szabad függő beszéd, vagyis az első személyű gondolat harmadik személyű, szintaktikailag jelöletlen közvetítése épp azért bír kitüntetett narratológiai jelentőséggel, mert a beágyazott tudatábrázolás révén mérsékeli az E/1 és E/3 nézőpontok közti hagyományos ellentétet. Ez az elbeszélés-típus abban az értelemben szabad, hogy implicit intencionalitást jelenít meg, azonban mégis függő, hiszen a befogadó (olvasó tudata) és tárgya (a reprezentált szubjektum mentális folyamatai) közé közvetítő ágensnek vannak beiktatva. Ily módon a szabad függő beszéd egyfajta határjelenség [*border phenomenon*] egyrészt a reprezentáció közvetett és közvetlen módjai, másrészt pedig a lehetséges világok és a lehetséges elmék között. A tudatelméleti megközelítés hozadéka azonban az is, hogy amennyiben a fiktív elméket a valóságosak analógiájára olvassuk, a narrátor/szereplők által leírt lehetséges világok autoritását sem kérdőjelezhetjük meg. Másrészt viszont, az első személyű elbeszélések episztemiológiai bizonytalansága nem indokolja, hogy azokat automatikusan megbízhatatlan narrációval vádoljuk, emeli ki Olsonra (OLSON 2003: 93–109) hivatkozva MÄKELÄ (2006).

A kognitív fordulat rávilágított az elmeolvasás szerepére a narratív értelemképzésben, azonban a fikcionális elméket illető referenciális előítéletek tisztázásra szorulnak, állítja Mäkelä. A minimális eltérés elve szintén a valóságos és fiktív elmék hasonlóságából indul ki, amikor azt állítja, a fiktív lehetséges világokat mindig úgy rekonstruáljuk, hogy az a leginkább összhangban legyen a saját aktuális világunkról szóló reprezentációinkkal; mindössze az adott szöveg által diktált ki-egészítések teszzük meg (RYAN 1991: 51–52). A naturalizációt mint olyat a minimális eltérés elve szerint végezzük, így a nem-természetes narratológia nézőpontjából fontosabbak azok az esetek, melyek a maximális eltérés paveli elvének alkalmazását indokolják, amikor tudniillik az adott fiktív elme vagy világ struktúrája oly mértékben eltér a miénktől, hogy nem érezzük szükségesnek/lehetségesnek/kellemesnek a vele való azonosulást. Ilyenkor, ahogyan Pavel fogalmaz, mimetikus elveinket „antimimetikus elvárásokkal” egészítjük ki, elfogadva a maximális eltérést és „izgatottan keresve annak jeleit” (PAVEL 1986: 86–94, 92).

A naturalizáció folyamatában elidegenedünk saját elménktől, és megpróbáljuk érzéseinket és tapasztalatainkat valaki más elméjébe vetíteni; ezek a kognitív stratégiák pedig meghaladják a konceptuális gondolkodás logikái határait – tehát a tudatábrázolás mint olyan lényegileg nem-természetes, világít rá Mäkelä. A narratív fikció bizonyos értelemben a szerző és az olvasó közti „mimetikus nyelvjáték”, mely a mentális reprezentációk dinamikus konstrukcióját és rekonstrukcióját eredményezi; azonban maguk a fiktív narratívák nem mimetikus, hanem diegetikus elven működnek, ráerőltetvén magukat az olvasóra. „Azáltal, hogy minden mentális tevékenységet verbalizál, hogy a komplex és sokféle reprezentációkat a nyelv egyedüli szemiotikai csatornájába kényszeríti, az irodalmi fikció eltorzítja az emberi elmét és gyakran megnehezíti, hogy megkülönböztessük az épelméjűt az örültől.” (MÄKELÄ 2006: 257.) Az idegen (reális vagy fiktív) elmék tudattartalmainak leírása (ti. E/3 narráció) a közvetlen hozzáférés hiányában mindig egyfajta projekció, mely a nyelven keresztül mennyiségileg megduplázza, minőségileg pedig objektivizálja az eredeti, szubjektív (E/1) tapasztalatot. Mivel pedig ez az átvitel, ahogyan azt korábban láttuk, mindig aktív és szituált, ezért – a konkrét, fizikai értelemben elszigetelt létezés extrém esetétől eltekintve – elmondhatjuk, hogy egy narratíva „emberi” értelmezése a szubjektív és interszubjektív folyamatok dinamikus együttműködését feltételezi (MÄKELÄ 2006).

Idézzük fel egy pillanatra Nielsen táblázatát, mely az experimentális fikciót, a posztmodern narratívákat és a nem-fikcionális trauma-narratívákat sorolta a nem-természetes és nem-konvencionális kategóriába. Az első két csoportba tartozó szépirodalmi alkotások elemzése könyvtárakat tölt meg, azonban a nem-fikciós narratívák elemzése viszonylag új terepe a narratológiai kutatásnak. Fontos leszögezni, hogy természetesen nem az olyan köznyelvi nem fiktív narratívákról van szó, amilyenek például hétköznapi párbeszédekben hangzanak el, vagy amelyekkel a szakácskönyvekben, felhasználói kézikönyvekben vagy a reklámszünetekben találkozhatunk. A narrativitás, fikcionalitás és irodalmiság viszonyának kapcsán Marie-Laure Ryanre hivatkozom, aki nyolc kategóriába sorolta az irodalmi műfajokat, az irodalmi narratív fikciótól (+++) egészen a nem irodalmi nem narratív nonfikcióig (---); a fenti példák mind az utóbbi csoportba tartoznak, míg a regények, drámák, epikus költemények, sőt a viccek többsége is az elsőbe (RYAN 1991: 2–3). A problémánk szempontjából érdekes kategóriák azok, amelyek alkalmasak a patológikus elmék narratív ábrázolására. Az első (+++) kategórián kívül kétséget kizáróan ide tartoznak az irodalmi narratív nonfikció (++-, pl. önéletrajzi elbeszélések, történeti szépirodalom) és a nem irodalmi narratív nonfikció (-+-, pl. hírek, történeti szakirodalom, személyes beszámolók). Figyelemre méltó, hogy Ryan a posztmodern regényt az irodalmi nem narratív fikció kategóriájába (+-+) sorolta, amennyiben azok éppen a narratíva lerombolását tekintik céljuknak; az eddigiek alapján azonban ezeket a nem-természetes narratívák közé számítjuk, így listánk egy további kategóriával bővül. Az ellenkező problémába ütközünk a nem irodalmi narratív fikció (-++) kapcsán, melyre Ryan a *Time* magazin

hirdetését említi példaként az Első Államközi Bank alapításának varázslatos történetével. Ez a kategória, tehát a nem irodalmi céllal született fiktív narratíva, bár kiinduló premisszáinknak megfelelt, látszólag érdektelen a vizsgált probléma szempontjából, azonban felmerül a lehetőség, hogy nem hasznosíthatnánk-e ezt a kategóriát az álmokról vagy hallucinációkról szóló beszámolókat besorolására, melyeket Ryan egyik kategória kapcsán sem említett. A Ryan-féle felosztás alapján tehát összesen öt műfaji kategóriánk van, melyek alkalmasak lehetnek a lehetetlen elmék mentális folyamatainak narratív ábrázolására. Ha ezeket összevetjük Nielsen táblázatával, azt látjuk, hogy mindössze azok a kategóriák problematikusak, amelyek Ryannél a „nem irodalmi” címkét viselik, Nielsen ugyanis nem használja az irodalmi/nem irodalmi megkülönböztetést. Szükségesnek tűnik tehát egy rövid kitérő az irodalmiság és a fikcionalitás itt használt fogalmának, illetve kettejük viszonyának tisztázása céljából.

Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory című paradigmaticus művében Ryant elsősorban a fikcionalitás és narrativitás viszonya foglalkoztatta, az irodalmi/nem irodalmi distinkció bevezetésének célja elsősorban a műfaji kategóriák árnyalása volt. Fenntartva a fenti megkülönböztetés hasznosságát és szükségességét, a terminusok hagyományos használatára hivatkozva elmondható, hogy az „irodalmi” a „fikcionális” alkategóriája, és hasonlóan: a „nem irodalmi” a „nem fikcionális” alelete. Mivel tehát a fikcionalitás tekintendő magasabb kategóriának, így talán nem vétek nagy hibát, ha a Ryan és Nielsen rendszere közötti ezen eltérésnek nem tulajdonítok nagyobb jelentőséget. Az irodalmi lehetséges világok ryani elmélete a fikcionalitás intenzionális definíciójára épül. Amíg a referenciális felfogás szerint a ‚fiktív’ létmód, bizonyos entitásokra jellemző ontológiai státus, addig az intenzionális felfogásban a fikcionalitás mindenekelőtt szándékos beszédmód, melyben a referencia sem objektív adottság, hanem szubjektív aktus. A „fikcionális gesztus” problémáját Ryan a lehetséges világok elméletének kontextusában vizsgálja, melyeket Pavelhez, Ecohoz és Doleželhez hasonlóan mentális konstrukcióknak tekint.⁸ A gondolatmenet egyik legfontosabb pontja az elérhetőségi relációkkal kapcsolatos eszmefuttatás; Ryan itt fejt ki a minimális eltérés elvét, melynek alapja a szöveguniverzumok bármely lehetséges világ/elve körüli recentráálásának lehetősége. De amennyiben a fikció valóban emberi konstrukció, a fiktív univerzumok pedig recentráálhatóak, akkor plauzibilisnek tűnik azt állítani, hogy a valóság nem több, mint megvalósult lehetőség – a sok közül az egyik.

Térjünk vissza az eredeti gondolatmenethez. Ryan és Nielsen rendszereinek egymásra vetítése eredményeként a patológikus elmék mint lehetetlen elmék narratív ábrázolására mind a fiktív (irodalmi vagy nem irodalmi), mind pedig a nem fiktív (irodalmi vagy nem irodalmi) narratívák alkalmasak, azzal a megszorítással, hogy nem a narratíva, hanem az alapjául szolgáló tapasztalat természetességét tekintjük alapvetőnek, melynek előbbi csak a szükségszerű következménye. Ha azonban a nem-természetes narratívákat nem-természetes tapasztalatot közvetítő narratíváknak tekintjük, akkor a patológikus elmék narratív ábrázolásának paradigmaticus műfajait keresve indokoltnak tűnik a lehetőségek további szűkítése azokra az esetekre, melyekben a lehető legkisebb mértékű a közvetítés – vagyis a nem fiktív első személyű műfajokra, illetve azokra, amelyekben a közvetítés valóban tárgyilagos – utóbbi miatt volt szükséges a „nem irodalmi” kategóriák megtartása. Az önéletrajzi regényekben és személyes beszámolókon kívül tehát terápiás jegyzőkönyvek is forrásként használhatók.

Stefan Iversen, bár sok tekintetben hasznosnak tartja a kognitív módszertant, az elmeolvasás lehetősége kapcsán csak addig követi a mentalizáló, népi pszichológiai megközelítést, amíg az nem korlátozza nem-természetes elmék és világok autonómiáját.⁹ Alber kognitív megközelítésen alapuló modellje épp azért nem eléggé nem-természetes, mert az allegorikus olvasás, a forogatókönyvek vegyítése és a keretek gazdagítása révén épp az olvashatónak tűnő, azaz végső soron a naturalizációt célozza. A fent említett, rendkívüli és kezelhetetlen esetek kapcsán azonban olyan fiktív világokkal szembesülünk, amelyek olvashatatlanok, azaz naturalizálhatatlanok, mert „olvashatatlan” (vagy, Iversen saját kifejezésével: „nem-természetes” vagy „lehetetlen”) elmék mentális folyamatait reprezentálják. Az ilyen világokat és elméket a „szorongás és csodálkozás különös egyvelegében megpihenve” kell el- és befogadnunk, idézi Iversen H. Porter Abbott 2008-as tanulmányát (ABBOTT 2008) – például Nielsen és Richardson „nem-természetessé tevő” olvasási stratégiái segítségével. Abbott a fikcióbeli idegenség három prototípusát, és ennek megfelelően a fiktív idegen elmék olvasásának három alapvető módját különbözteti meg: az örült (az idegen elme mint patológikus elme); a katalizátor (az idegen elme mint egy másik karakter) és a szimbólum (az idegen elme mint metafora/allegória); vannak azonban olvashatatlan elmék, amelyek mindenfajta naturalizációs kísérletnek ellenállnak. Fontos azonban, hogy a nem-természetest ne szükségképp negatív terminusokban értelmezzük, hiszen mindennapi elvárásainkat és mimetikus képességeinket a magasztos, fel-emelő jelenségek éppúgy próbára teszik, ahogyan a kegyetlenség, a fájdalom vagy az örület megnyilvánulásai.

Iversen „lehetetlen elméi” fizikai és/vagy logikai értelemben nem lehetségesek, azonban gyakran konvencionálizálódnak, ilyen például a halott elme, az elmeolvasó elme vagy a radikálisan metaleptikus elme. Van azonban a lehetetlen elméknek egy szélsőséges esete, amely még a fiktív lehetséges világon belül is lehetetlen, így sem naturalizálni, sem konvencionálizálni nem lehet; ez pedig az „átváltozott elme”, amely abban különbözik az abbotti olvashatatlan elmétől, hogy míg ott lényegében nem találunk elmét ott, ahol pedig lennie kéne, az átváltozott elme esetében emberi tudatra bukkanunk ott, ahol pedig semmi keresnivalója nem lenne (pl. egy bogárban vagy egy disznóban). Az átváltozott elme narratív konstrukciója azt a kettős elidegenedést jeleníti meg, amelynek során az idegen elme egyrészt szociális interakcióiban szembesül saját idegennel voltával,

másrészt saját maga számára is idegenné válik. Azonban, és ez Iversen koncepciójának lényege, még az önelidegenedés is a társas viszonyok felbomlására vezethető vissza, hiszen épp a tudatos létező tradicionális, antropomorf modelljének való meg nem felelés közvetett és közvetlen tapasztalata az, ami hasadást eredményez a karakter identitásán belül. Az elme internalista elmélete tehát épp azért nem tartható, mert nem tud számot adni az emberi viselkedés társas aspektusaihoz kapcsolódó mentális működésekről (IVERSEN 2013).

A kognitív narratológia eszköztára kétségkívül jó szolgálatot tehet a tudatosság és az észlelés struktúrájának vizsgálatakor, de „nem ment meg az ismeretlentől” (IVERSEN 2013: 110). A helyzet ugyanis az, hangsúlyozza Iversen egy másik tanulmányában, hogy még a (saját vagy idegen) tapasztalat nem fikcionális elbeszélése sem illeszkedik problémamentesen az elme/tudatosság hagyományos koncepciójával. Az elmeolvasásra épülő tudatelméleti modell tehát nem csak a fiktív, hanem a nagyon is reális elmék mentális folyamatainak rekonstrukciójakor is akadályokba ütközik. A természetes narratológia kognitív megközelítésmódja nem foglalkozik a tapasztalat tárgyával, hanem csak hogyanjával; a tapasztalás modelljét dolgozza ki, ahelyett, hogy egy változatosan alkalmazható módszerrel szolgálna; a Herman- és Fludernik-féle modellekben a tapasztalatlanság, ahogyan Iversen fogalmaz, vagy-vagy elven működik. Tapasztaló, antropomorf entitásként vagy rendelkezem egy adott érzetminőséggel [*qualia*], vagy nem (FLUDERNIK 1996; HERMAN 2009). Ha azonban ehelyett a természetesség tekintetében vizsgálunk a tapasztalatot, azt látnánk, hogy az bizonyos esetekben meghaladja a narratív megértés szintjét, máskor pedig nem értelmezhető az emberi elme működésének analógiájára. Ezekben az esetekben szintén lehetőség van a naturalizációra, ám azzal sokszor ezeknek a szokatlan, felforgató erejű szövegeknek épp a lényegi tulajdonságát mossuk el, tudniillik azt, amelynek révén alkalmassá válnak a hasadt, széttöredezett tudatosság narratív ábrázolására.

A nem-természetes narratívák épp azért olyan rendkívüliek, mert hiányzik belőlük az egységesítő hang [*unifying voice*], mely egy konkrét individuumhoz (narrátorhoz/szereplőhöz) kapcsolná az adott gondolatmenetet.¹⁰ Ez azonban nem csak a fiktív narratívák esetében igaz, hangsúlyozza holokausztúlélő beszámolóira hivatkozva Iversen. Szélsőséges esetekben „a való életbeli tapasztalatok meghaladhatják a narratíva koherencia-képességét” (IVERSEN 2011: 98), hiszen, ahogyan azt Mäkelä is kiemelte, a lehetetlen tapasztalata logikailag ellentmondásos kognitív stratégiákat igényel. A feldolgozhatatlan traumával szemben az egyedüli lehetséges védekezés a távolságtartás, az elkülönülés, amit adott esetben épp az elbeszélés tesz lehetővé. Ekkor ugyanis elkülönül egymástól a megélt és az elbeszélő tapasztalat, és lehetővé válik az előbbtől való fokozatos eltávolodás. A traumatikus események narratívizálása tehát terápiás célokat is szolgálhat, ennek sikere azonban több tényezőtől is függ: ha ugyanis az elbeszélő nem képes a traumatikus tapasztalat bizonyos mértékű naturalizációjára, azaz valamilyen „normális”, hétköznapi narratív keretbe illesztésére, más szóval, ha képtelen befejezni a történetet, a katarzis mindkét oldalon elmarad. Ha pedig a megélt tapasztalatától a narráció révén distanciálódó elbeszélő nem tudja fenntartani az őt a traumát elszenvedő korábbi önmagától elválasztó távolságot – vagyis nem képes a múltban tartani a múltat –, az az identitás tartós hasadását eredményezheti (IVERSEN 2011: 90–98).

A traumatizált elme külső hatásra válik diszkontinuussá, azonban patológiás esetekben ez a töredezettség a beteg tudat inherens tulajdonsága. A világ legismertebb orvosi kézikönyve (KELLY és SCHINDLER 2004) a következőket írja a személyiségzavarról: a viselkedés és gondolkodás egészengetelen merevsége jellemzi, mely már serdülőkorban kialakulhat, és a beteg élete végéig megnehezíti a mindennapi élethelyzetekhez és a többi emberhez való alkalmazkodást. Különösen szélsőséges eset a disszociatív vagy többszörös személyiség, azonban témám szempontjából talán nem ez a legmegfelelőbb példa. A borderline személyiségzavar, ahogyan a neve is mutatja, „átmeneti”, „határeseti” állapot, melyet – az identitás instabilitásából adódóan – átfogó, a gondolkodást, érzelmeket, egyéni és társas viselkedést egyaránt érintő kiegyensúlyozatlanság jellemez. Jelenleg a világ lakosságának legalább 2–3%-át érinti, a betegek többsége fiatal nő. Ennek tudatában különösen elgondolkodtató, hogy a mai napig nem létezik valóban hatékony terápia a borderline személyiségzavar kezelésére; a tünetek a megfelelő terápia mellett (adott esetben anélkül is) a középkorú betegeknek fokozatosan enyhülnek, kezelhetőbbé válnak, azonban végleges javulásról nem számolnak be. A személyiség- és viselkedészavarok manapság legelterjedtebb, legnagyobb hatásfokkal működő terápiái kognitív megalapozottságúak, a mentalizáció és verbalizáció stratégiai mentén működnek; ezekkel jelentős, de nem végleges javulás érhető el. Úgy tűnik, hogy amíg a nem-természetes világokat képesek vagyunk narratívizálni/naturalizálni, addig a nem-természetes elmék esetében az ilyen irányú próbálkozások rendre kudarcba fulladnak.

Ha nem találok a helyem a „valóságban”, de a saját világomnak/világaimnak sem tudok a „gravitációs középpontja”¹¹ lenni, akkor – szükségképp – „világ-talanságra”, egyfajta örök idegenségre vagyok ítélve. Azonban még ekkor is vagyok valaki, aki önmagával, bárki is legyen ez az őnmaga, a lehető legszorosabb, eltörölhetetlen azonosságban áll. Olyan azonosságban, amely azonban nem tartalmazza a Másikat mint olyant.¹² A reflexió lehetetlensége az, amely magányra és idegenségre ítéli az ént, hiszen sem önmagával, sem a világgal nem képes dinamikus egységbe rendeződni. A diszkontinuus identitás mélyén tehát paradox módon egy nagyon is statikus, önmagába zárt én rejtőzik. A töredezettség nem a prereflektív öntudatot, hanem a dinamizmusként felfogott identitást jellemzi, és megfordítva, az identitás zavarra nem

szünteti meg az öntudatot, pusztán csak felfoghatatlan szenvedésre ítéli. A hasadt tudatú individuuum nem képes megismerni önmagát, azonban kétséget kizáró bizonyossággal rendelkezik önmaga meglétéről, ezzel együtt pedig saját, lényegi töredezettségéről, amely – az egészséges elme számára felfoghatatlan módon – elválasztja őt saját magától.

„A narratívák legalább annyira vannak az emberi tudatosságért, mint amennyire *arról* szólnak” (Iversen 2011: 90). Tapasztalataimról adott leírásaim visszahatnak ezekre a tapasztalatokra: a múltbeliekre, a jövőbeliekre, és pontosan ezekre, amelyekről éppen beszélek. Legelembibb, elsődleges tapasztalatom önmagamra irányul, azonban önmagamban néma, csak a Másika révén jut szóhoz, akiben „megmoshatja arcát”¹³. Ha pedig a szubjektivitás konstrukciója valóban már mindig is interszubjektíve szituált, akkor az identitás struktúrája lényegileg nem egységes, ahogyan a narratíváé sem, amelyben önmagát elbeszéli. A konstrukció mindig dinamikus folyamat eredménye, a tapasztalat az elemi öntudat és a reflektív identitás közti oda-vissza mozgásban strukturálódik, azaz narrativizálódik. Az elme „természetes” működéséhez tehát a kapcsolat folytonossága szükséges, mely a megélt tapasztalatot elbeszélhetővé teszi.

A nem-természetes elméről és a nem-természetes elméből szóló elbeszélések kapcsán egyaránt két lehetőségünk adódik: megpróbáljuk naturalizálni/narrativizálni őket, vagy egyszerűen csak akként olvassuk őket, amik. Azonban az első típusú narratívákban a valóság és a fikció viszonya nem igényel újragondolást, mindössze felfüggesztést. A természetes fiktív narratívák textuális univerzumaiban elfogadom Sherlock Holmes vagy épp Harry Potter létezését¹⁴, a nem-természetes fiktív narratívákéban pedig a repülő lovakét, utóbbi esetben értelmezésemet segítik a lovakról és szárnyakról meglévő ismereteim, valamint az a tudat, hogy amennyiben mégsem sikerül mentálisan megkonstruálnom a repülő ló képét, nem vallottam kudarcot, hiszen ez a repülő ló csak fikció, a valóságban (ti. az aktuális világban, amelyen a szerzővel osztozom) nem létezik. És amíg hasonlóan járok el a járó-beszélő halottak vagy a farkasemberek esetében, a nem-természetes elme fikciós ábrázolása kapcsán már nem kapom meg ezt a felmentést: épp azért nem, mert ezen a ponton a fikció és a valóság közti határ a lehető legmozgékonyabbá válik. Nem pusztán arról van szó, hogy a beteg tudat számára, aki adott esetben repülő lovakkal diskurál, a fikció (legyen az irodalmi vagy nem irodalmi), az aktuális világ modális státuszával bírhat. Amikor nem-természetes/beteg/diszfunkcionális elméről szóló leírásokat olvasunk (legyenek azok fikciós vagy nem fikciós leírások), minden esetben személyesen is érintve vagyunk. *A szubjektivitás és interszubjektivitás konstrukciójának lényegi egymásra utaltsága és ezen viszony eredendő nyelvisége* lehetőséget nyújt mások mentális működéseinek (ugyan csak részleges) rekonstrukciójára, és ezzel egyidejűleg *lehetetlenné teszi a nem-természetes elmék valóban nem-természetes módon történő olvasását*. Bízom abban, hogy a fenti gondolatmenet a nem-természetes narratológiai által felvetett problémák kiemelkedő fontossága mellett azok „gyermekbetegségére”: alkalmankénti terminológiai bizonytalanságára, és az ebből adódó esetleges következtetlenségekre is felhívja a figyelmet. Az interdiszciplináris kutatás egyik legnagyobb ereje lényegi, inherens kritikái attitűdjében rejlik, a kortárs narratológiai diskurzus pedig, ahogyan az általam vizsgált probléma megléte is jelzi, a lehető leghatározottabban elkötelezte magát az ilyen irányú fejlődésnek.

IRODALOM:

- ABBOTT, H. Porter 2008. Unreadable Minds and the Captive Reader. In: *Style* (42) 4, 448–470.
- ALBER, Jan 2018. Lehetetlen történetvilágok – mit kezdünk velük? Ford. TÓTH Csilla. In: *Helikon* 2, 156–170.
- ALBER, Jan – IVERSEN, Stefan – NIELSEN, Henrik Skov – Richardson, Bryan 2018. Nem természetes narratívák, nem természetes narratológia: a mimetikus modelleken túl. Ford. TÓTH Csilla. In: *Helikon* 2, 114–142.
- DENNETT, Daniel 1992. The Self as a Center of Narrative Gravity. In: KESSEL, F., COLE, P. és JOHNSON, D. (szerk.). *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*, Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- DOLEŽEL, Lubomir 1998. *Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore/London.
- FLUDERNIK, Monika 1996. *Towards a 'Natural' Narratology*. Routledge, London/NY.
- GALLAGHER, S. – ZAHAVI, D. 2008. *A fenomenológiai elme*. Lélekben Otthon Kiadó, Budapest.
- HEIDEGGER, M. 1994. „...költőien lakozik az ember...” Ford. SZIJJ Ferenc. In: *Uő: „...költőien lakozik az ember...” – válogatott írások*. Szerk. PONGRÁCZ Tibor. T-Twins/Pompei, Budapest–Szeged, 181–209.
- IVERSEN, Stefan 2013. Unnatural Minds. In: ALBER, Jan – NIELSEN, Henrik Skov – RICHARDSON, Bryan. In: *A Poetics of Unnatural Narrative*. The Ohio State University Press Columbus, 94–112.
- IVERSEN, Stefan 2011. »In flaming flames« Crises of Experientiality in Non-Fictional Narratives. In: ALBER, Jan – HEINZE, Rüdiger (szerk.). *Unnatural Narratives, Unnatural Narratology*. De Gruyter, 89–103.
- JÓZSEF Attila 1983. Nem én kiáltok. In: *József Attila minden verse és versfordítása*. Szerk. STOLL Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 156.
- JÓZSEF Attila 1995. *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben*. Atlantisz, Budapest.

- KELLY, William J., SCHINDLER, Susan T. (szerk.) 2004. *MSD orvosi kézikönyv a családban*. Ford. BAUER Viktor és mtsai. Melania Kiadói Kft.
- MÁKELÁ, Maria 2006. Possible Minds. Constructing – and Reading – Another Consciousness as Fiction. In: TAMMI, Pekka – TOMMOLA, Hannu (szerk.) *Free Language, Indirect Translation, Discourse Narratology: Linguistic, Translatological and Literary-Theoretical Encounters*. Tampere University Press, Tampere, 231–260.
- NIELSEN, Henrik Skov 2011. Unnatural Narratology, Impersonal Voices, Real Authors, and Non-Communicative Narration. In: ALBER, Jan – HEINZE, Rüdiger (szerk.) *Unnatural Narratives – Unnatural Narratology*. De Gruyter, Berlin/Boston, 71–88.
- NIELSEN, Henrik Skov 2018. Természetessé és nem természetessé tevő olvasási stratégiák: a fokalizáció újratárgyalása. Ford. GREGOR Lilla, MELHARDT Gergő. In: *Helikon* 2, 171–199.
- OLSON, Greta 2003. Reconsidering unreliability. Fallible and untrustworthy narrators. In: *Narrative* 11 (1), 93–109.
- PALMER, Alan 2002. The Construction of Fictional Minds. In: *Narrative* 10 (1), 28–46.
- PALMER, Alan 2004. *Fictional Minds*. University of Nebraska Press, Lincoln & London.
- PAVEL, Thomas G. 1986. *Fictional Worlds*. Cambridge, Harvard University Press MA/London.
- PENNEBAKER, James W. 2001. A stressz szavakba öntése: egészségi, nyelvészeti és terápiás implikációk. In: *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta. Kijárat, Budapest, 189–203.
- RICHARDSON, Brian 2018. Denarráció. A permeábilis narrátor. Ford. TÓTH Csilla. In: *Helikon* 2, 143–155.
- RYAN, Marie-Laure 1991. *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*. University of Bloomington and Indianapolis Press, Indiana.
- VARGA, Zoltán 2005. József Attila önelemző prózája. Töredékesség, intimitás és szabályszerűség a *Szabad-ötletek jegyzékében*. In: *Thalassa* (16) 2–3, 48–62.

- 1 Szándékosan térek el a *Helikon 2018/2-es számának fordítói* (TÓTH Csilla és mtsai.) által használt írásmódtól („nem természetes”), mert a kötőjeles verziót alkalmasabbnak vélem a fosztóképző és az általa tagadott melléknév logikai kapcsolatának kifejezésére. Az „unnatural”, a „nem-természetes” az adott dolognak nem mellékes, hanem lényegi tulajdonsága; a kifejezés használatával az irányzat képviselői az ún. „természetes” narratológiával való határozott elméleti szembenállásukat fejezik ki.
- 2 A fenomenológia, világban-való-létünk lényegi testiségét állítva, természetesen nem tagadja a tudat/elme fizikai szituáltságát, mindössze zárójelezi a tudat természetével kapcsolatos kérdéseket, ehelyett az észlelő agy tapasztalatát teszi vizsgálat tárgyává.
- 3 Az „elmeolvasás” [*mind reading*], azaz mentalizáció működésmódját illetően a tudatelmélet két lehetőséget kínál: az ún. „elmélet-elmélet” [*Theory-Theory*] szerint a mások tudatos aktusaira vonatkozó következtetéseink levonásakor a népi pszichológia alapelveihez folyamodunk, míg a szimulációs elmélet [*Simulation Theory*] értelmében a mentalizáció lényegében az idegen tudat modellezését, szimulációját jelenti.
- 4 Nielsen Fludernik tapasztalatlanság-elvével egészíti ki a genette-i felosztást, javasolva, hogy a „Ki lát?” kérdését a „Ki érzékel?” váltsa fel. A fokalizáció tehát a szerző arra vonatkozó döntését jelenti, hogy mely szereplő(k) tapasztaltságához nyújt/nem nyújt hozzáférést. (NIELSEN 2018: 176–180)
- 5 Vö. HAMBURGER, Käte 1957. *Die Logik der Dichtung*. Stuttgart, 74.
- 6 Nielsen David Herman javaslatát veszi alapul, aki a négy legfontosabb paraméterként a szituáltságot, az események sorozatát, a világteremtést/hasadást, illetve a „milyen-lehet-séget” vagyis az előbbieket tapasztalatát nevezi meg. HERMAN, David 2009. *Basic Elements of Narrative*. Malden, MA, 9.
- 7 PALMER, Alan 2009. Attributions of Madness in Ian McEwan’s Enduring Love. In: *Style* 43.3, 293. Idézi IVERSEN 2013: 107.
- 8 Doležel az irodalmi lehetséges világokat a szöveg médiumában konstruált, fenntartott és abban keringő esztétikai artefaktumoknak tekinti (DOLEŽEL 1998: 12–28, 16). Elképzelése összecseng a fiktív entitás absztrakt artefaktum-elméletével, melyről lásd ZVOLENSZKY Zsófia tanulmányait (Artificialism and Authorial Creation. In: *Proceedings of the European Society for Aesthetics*, vol. 2014: 6, 457–469.; Abstract Artifact Theory about Fictional Characters Defended — Why Sainsbury’s CategoryMistake Objection is Mistaken. In: *Proceedings of the European Society for Aesthetics*. 2013: 5, 597–612.; Against Sainsbury’s Irrealism About Fictional Characters: Harry Potter as an Abstract Artifact. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 2012: 4, 83–109.)
- 9 A tudatelmélet népi pszichológiai kritikája kapcsán Iversen Gallagher, illetve Hutto munkáira hivatkozik. Ezen gondolatmenetek részletes kifejtésére e helyt nincs mód, azonban az említett elméletek közös előfeltevéseit számos lehet megemlíteni. 1. Az elmeolvasás mint narratív gyakorlat társadalmilag és kulturálisan beágyazott történet értelmezése; ennek során 2. az objektívizáló, általánosító mentalizáció helyett a testies, személyközi viselkedés megfigyelése, illetve 3. a harmadik személyű, megfigyelői perspektíva helyett a második személyű nézőpont alkalmazása az elmeolvasás során (IVERSEN 2013: 100–101).
- 10 A nem-természetes narratívák esetében tehát különösen plauzibilis Nielsen szerző-központú retorikai modellje.
- 11 Vö. DENNETT, Daniel 1992. The Self as a Center of Narrative Gravity. In: KESSEL, F., COLE, P. és JOHNSON, D. (szerk.) *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- 12 Vö. RICŒUR, P. 2001. A narratív azonosság. Ford. SEREGI Tamás. In: LÁSZLÓ János – THOMKA Beáta (szerk.) *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat, 15–25.
- 13 Vö. JÓZSEF Attila 1983. Nem én kiáltok. In: *József Attila minden verse és versfordítása*. (szerk. STOLL Béla) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 156.
- 14 A fiktív karakterek ontológiája kapcsán ismét Zvolenszky Zsófia e témában született publikációira hivatkoznék, l. 8. lábjeget.